

Complexiteits-historische Research Praktijk

www.chrp.online info@chrp.online

Samenwerkingsprofielen van politieke partijen

Analyse partijprogramma's Tweede Kamerverkiezingen 2023

Gert Buiten

19 januari 2025

De belangrijkste Nederlandse politieke partijen hebben een duidelijk 'samenwerkingsprofiel' en verschillen daarin behoorlijk van elkaar. Inzicht in deze profielen kan onder andere helpen om te kijken welke partijen samen een goed samenwerkende coalitie zouden kunnen vormen en een aantal spanningen in het huidige kabinet-Schoof begrijpelijk maken. De verkiezingsuitslagen van de Tweede Kamerverkiezingen 2023 geven bovendien een indruk van de verdeling van de vier soorten samenwerkers in de Nederlandse bevolking. En dat kan weer inzicht geven in het gedrag van de zwevende kiezers. Daarmee is dit essay ook een vervolg op mijn eerdere essay 'Een frisse kijk op de zwevende kiezer' [<https://www.chrp.online/een-frisse-kijk-op-de-zwevende-kiezer>].

1. Soorten samenwerkers

In 'Een frisse kijk op de zwevende kiezer' heb ik laten zien dat een verdeling van kiezers naar vier soorten samenwerkers verhelderende inzichten biedt in de achtergronden van het gaan zweven van kiezers. De vier soorten samenwerkers waren daarbij gebaseerd op uitkomsten van de gedragseconomie en de speltheorie. Ze geven verschillende manieren aan van hoe mensen kunnen staan ten opzichte van samenwerking en het gezamenlijk ondernemen van collectieve acties. In iedere soepel lopende samenwerking en ieder goeddraaiend team zijn alle vier deze soorten vertegenwoordigd. En ieder individueel mens heeft waarschijnlijk een algemene voorkeur hebben maar bij bepaalde collectieve acties toch het gedrag van een ander type kunnen vertonen.

Een collectieve actie is in het algemeen gesproken iets doen voor anderen zonder dat je daar zelf rechtstreeks iets voor terugkrijgt. Daar vallen bijvoorbeeld ook dingen onder die iemand doet in het verband van het eigen huishouden, de eigen familie, voor burens of voor vrienden. Op breder maatschappelijk en politiek vlak gaat het onder andere om deze soorten acties:

- Acties die leiden tot een collectief goed of collectieve dienst (bijvoorbeeld defensie, politie, 'droge voeten', nutsvoorzieningen, onderwijs, gezondheidszorg, infrastructuur).
- Activiteiten die een bepaald risico afdekken voor situaties waarin iedereen buiten zijn of haar schuld verzeild kan raken, zoals werkloosheid, arbeidsongeschiktheid, ziekte, e.d.
- Gezamenlijke ondernemingen om mensen die niet op eigen kracht in staat zijn deel te nemen aan de samenleving te helpen om toch mee te kunnen doen, bijvoorbeeld gehandicapten, ouderen.

Mensen kunnen bijdragen of deelnemen aan dit soort acties door bijvoorbeeld zelf iets te doen (of laten) maar ook door zich aan de maatschappelijke regels te houden of door belasting te betalen of financieel bij te dragen aan goede doelen.

In mijn eerdere essay heb ik de vier groepen als volgt genoemd: de altruïsten, de 'eigenbemoeiers', de voorwaardelijke groepsgerichten en de sterke voorwaardelijke samenwerkers. Mede op basis van de uitgevoerde analyse hanteer ik in dit essay een deels afwijkende benaming die nog wat scherper weergeeft hoe ieder type ten opzichte van anderen in een samenwerking staat.

Een eerste groep bestaat uit de 'intrinsiek gemotiveerden', die ik eerder de altruïsten noemde. Het gaat om mensen die aan een samenwerking of collectieve actie mee willen doen omdat ze het

doel van die actie zo belangrijk vinden dat ze er iets voor willen doen (of laten) ook als ze er niets voor terug krijgen en soms zelfs als ze er zelf op achteruit gaan. Dat doel kan op zich van alles zijn, maar denk aan het helpen van mensen of dieren in nood, het willen voorkomen of oplossen van een groot probleem of gevaar – maar het kan ook het organiseren van een buurtborrel zijn of vrijwilligerswerk bij de voetbalclub. Belangrijk kenmerk van deze groep is dat ze vaak op zich geen voorwaarden stellen aan het meedoen aan de collectieve actie. Zelfs als niemand anders zich inzet komen zij toch in actie, gewoon omdat ze het erg belangrijk vinden vanwege hun intrinsieke motivatie. Ze kunnen ook sterk emotioneel betrokken zijn bij ‘de goede zaak’ waar ze zich voor inzetten – en daardoor soms ook niet begrijpen waarom anderen het belang ervan niet inzien.

Een tweede groep kun je de ‘eigenbemoeiers’ noemen. Zij zijn op zich bereid mee te doen met samenwerkingen en collectieve acties, als het maar voldoende oplevert. Als het te weinig oplevert en al helemaal als ze erop achteruit gaan willen ze niet meedoen – of hooguit zich minimaal inzetten. Als ze meedoen willen ze het liefst voldoende vrijheid om te bepalen hoe ze meedoen aan een collectieve actie. Verder vinden ze het belangrijk dat ze voldoende ‘loon naar werken’ krijgen en dat hun inzet gewaardeerd wordt door de anderen in de samenwerking. Ze vinden het onrechtvaardig als anderen meer ‘loon’ voor dezelfde inbreng krijgen en al helemaal als anderen voordeel aan een samenwerking hebben zonder een bijdrage te leveren. En meer in het algemeen willen ze dat anderen zich zo min mogelijk met hun zaken bemoeien en bemoeien ze zelf zich ook liever niet met anderen. Deze groep kan emotioneel reageren op bepaalde zaken, vooral als ze te weinig loon naar werken of waardering krijgen, als anderen juist wel voordeel hebben zonder navenante inspanning, als anderen zich teveel bemoeien met wat zij zelf als hun eigen zaken zien en tot slot als ze bij een samenwerking te weinig ruimte krijgen om zelf te bepalen hoe ze zich inzetten.

Dit klinkt misschien negatief maar zo is het niet bedoeld. Als ze voldoende baat hebben bij het meedoen aan een collectieve actie zullen ze loyaal meedoen – waarbij ze dan vaak zelfs betrouwbare ‘werkpaarden’ in een team blijken te zijn. En ze zullen ook niet gauw bij anderen aankloppen om hulp of ondersteunen omdat ze gewend zijn om voor zichzelf te zorgen.

Een derde groep zijn de groepsgerichte samenwerkers (eerder de voorwaardelijke groepsgerichten genoemd). Vooropgesteld dat ze het doel van een samenwerking belangrijk genoeg vinden willen ze graag meedoen, maar ze willen dan wel dat voldoende anderen ook meedoen en dan ook een serieuze bijdrage leveren. Als er te weinig anderen meedoen of als teveel anderen er de kantjes van aflopen zullen ze hun eigen bijdrage ook terugschroeven. Ze ervaren het ook echt als onrechtvaardig als anderen te weinig doen - en dat al helemaal als er ‘nalatigen’ zijn die zich niet aan de afspraken houden maar wel profiteren van de samenwerking. Ze kunnen daar ook echt emotioneel op reageren en dan soms ook hun eigen bijdrage terugschroeven. Als er bijvoorbeeld veel anderen zijn die zwartrijden op een bepaalde tramlijn zullen ook zij minder vaak een kaartje kopen.

De laatste groep wordt gevormd door wat je de ‘structuurgerichte samenwerkers’ kunt noemen (eerder noemde ik ze de sterke voorwaardelijke samenwerkers). Zij zijn bereid om mee te doen met collectieve actie, maar dan moet er wel voldoende structuur zijn met een duidelijke organisatie, helderheid over wie wat doet, wat de spelregels zijn en wat er gebeurt als iemand de afspraken niet nakomt. Zij vinden het onrechtvaardig als anderen zich niet aan de regels houden en al helemaal als diegenen daardoor zelf voordeel hebben dan wel derden daarmee benadelen. En ze willen het liefst dat overtreders en nalatigen aangesproken worden en eventueel bestraft – zelfs als ze daar zelf nadeel van hebben. Zij kunnen emotioneel geraakt worden als anderen ermee weg komen als ze zich niet aan de regels houden en zeker als die anderen daar ook nog voordeel bij behalen. Omgekeerd zullen ze positieve emoties ervaren als nalatigen of overtreders juist wel gepakt en bestraft worden. Tot slot zullen ze zelf hun eigen bijdrage terugschroeven als te veel

anderen zich niet aan de regels en afspraken houden of als de organisatie onvoldoende goed geregeld is.

Om deze groepen nog wat meer gezicht te geven kan het voorbeeld gebruikt worden van de eerste vraag die mensen stellen als ze gevraagd worden om ergens aan mee te doen. Een intrinsiek gemotiveerd iemand zal direct ja zeggen – als hij of zij het doel tenminste belangrijk genoeg vindt. Een eigenbemoeder zal als eerste vragen waarom die mee zou moeten doen en wat hij of zij er zelf mee opschiet. Een groepsgerichte samenwerker zal eerst willen weten wie er nog meer meedoen en zeker willen weten dat bepaalde anderen ook een voldoende bijdrage gaan leveren. De structuurgerichte samenwerker zal vooral vragen naar hoe de samenwerking of actie geregeld is en hoe de organisatie eruit ziet.

Nog een ander voorbeeld: groepsgerichte samenwerkers zullen zeggen 'ik krab jouw rug wel, als jij de mijne krabt'. Eigenbemoeders zeggen 'ik heb een ruggenkrabber dus ik krab mijn eigen rug wel, en laat anderen dus ook maar zijn eigen rug krabben'. Structuurgerichte samenwerkers maken een schema van wie wanneer wiens rug krabt of zetten een ruggenkrabberuitleen op. En de intrinsiek gemotiveerden krabben gewoon altijd de rug van anderen die jeuk hebben, zelfs als niemand hun rug krabt.

2. Werkwijze bij afleiden samenwerkingsprofiel op basis van de partijprogramma's TK2023

Ik heb onderzocht in hoeverre politieke partijen zich onderscheiden met onderwerpen en uitspraken die appelleren op één of meer van deze soorten samenwerkers. Uitgangspunt daarbij waren de verkiezingsprogramma's van veertien partijen bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2023. Om te kijken waarop partijen zich profileren heb ik het computerprogramma Wordcloud.com laten tellen hoe vaak woorden voorkwamen in ieder programma, dat omgerekend naar percentages per woord om er rekening mee te houden dat het ene partijprogramma veel meer woorden gebruikt dan het andere, vervolgens het gemiddelde percentage per woord bepaald over alle programma's heen en tot slot bepaald welke vijftig woorden een specifieke partij vaker gebruikt dan het gemiddelde. Dit geeft een aardig beeld van de woorden waarmee partijen zich onderscheiden ten opzichte van anderen en kiezers proberen te trekken. In de bijlage van dit essay staat een overzicht.

Dat overzicht is op zich al interessant om te zien, omdat verschillen in het woordgebruik best illustratief blijken te zijn voor verschillen in de denkwerelden van de partijen. Om een paar voorbeelden te noemen: GLPvDA en de SP hebben het vooral over bedrijven en werkgevers in gevallen waar de VVD het vooral over ondernemers heeft. Woorden als racisme en discriminatie komen voor bij BIJ1 en DENK, kernenergie wordt vooral genoemd door JA21, de VVD probeert zich te profileren met 'doorrijden' en de PvdD is de enige met 'slachthuizen' in de TOP 50. PVV en JA21 gebruiken het vaakst woorden met 'asiel' erin, terwijl GLPvDA het vaakst over arbeidsmigranten hebben.

Niet alle woorden uit die TOP 50 per partij geven echt zinnige informatie. Woorden als 'dienen', 'kader', 'brengen' en dergelijke zeggen inhoudelijk iets over waar een partij voor staat. Daarom heb ik alleen voor een selectie van woorden per partij vervolgens in het partijprogramma de passages opgezocht waar dat woord in staat. En uiteindelijk heb ik op basis van die passages geprobeerd te kijken of partijen zich nadrukkelijk richten op één of meer soorten samenwerkers. Overigens is een aantal nietszeggende veelkomende woorden helemaal buiten beschouwing gelaten, zoals lidwoorden. De belangrijkste uitkomsten hiervan worden in de volgende paragraaf beschreven.

3. Belangrijkste partijen per soort samenwerkers

3.1. Intrinsiek gemotiveerde samenwerkers

Op basis van de partijprogramma's profileren vooral D66, Volt, PvdD, CU en GLPvDA zich op een intrinsiek gemotiveerde manier. Daarbij gaat het vooral om thema's met als trefwoorden onder

andere duurzaamheid, circulaire economie, groen, dier en plantaardige – en daaraan gerelateerde woorden. Verduurzaming is voor alle vier een belangrijk onderwerp. De PvdD richt zich daarnaast ook nog op dierenrechten en dierenwelzijn. Deze partijen profileren zich hier het sterkst op en doen dat ook onvoorwaardelijk: er gewoon op deze onderwerp collectieve actie worden ondernomen. Alles en iedereen moet meedoen en er moet ook gezorgd worden dat iedereen mee kan doen.

Een aantal andere partijen wil op zich ook wel verduurzamen, maar stellen daar altijd voorwaarden aan. En dan gaat het dus niet meer om intrinsieke motivatie. Volt noemt dergelijke standpunten 'ja-maar-politiek'.

Enkele partijen signaleren immigratie als een in hun ogen groot probleem dat zo snel mogelijk koste wat het kost moet worden opgelost. Toch maakt dat hen nog niet tot intrinsiek gemotiveerde samenwerkers, om twee redenen. Allereerst willen ze migratie inperken omdat ze vinden dat immigratie ten koste gaat van hun eigen belangen. In de tweede plaats stellen ze hier geen maatschappelijke samenwerking voor, maar willen ze een bestaande collectieve actie juist stopzetten: het opvangen van vluchtelingen uit andere landen.

Een belangrijk kenmerk van intrinsieke motivatie is dat mensen zich hoe dan ook willen inzetten voor anderen of voor het oplossen van een groot probleem. Volt verwoordt dat nog het meest onomwonden: 'Radicaal voor het klimaat [...] We schrappen de fossiele subsidies en verleggen die geldstromen naar schone energie, groene bedrijven en mensen die zonder financiële hulp niet kunnen verduurzamen. Alleen als we voor elkaar zorgen, kunnen we deze veranderingen vormgeven'. Ook CU is stellig: 'Er is een andere aanpak nodig, een reële koerswending. Van het reiken naar steeds meer naar het hoopvolle streven naar steeds beter. Nu ècht en zonder aarzelen het pad inslaan naar een duurzame economie'. D66 'staat voor een circulaire economie waarin welvaart hand in hand gaat met verantwoordelijkheid voor onze planeet en toekomstige generaties.

Intrinsiek gemotiveerden verwachten ook niet direct profijt voor zichzelf van een collectieve actie. De PvdD noemt dat zo: 'Onze doelen gaan over universele behoeften, ongeacht het land waar je woont: alle wereldburgers (mens én dier) hebben recht op een veilige, gezonde en stabiele leefomgeving'. Volt geeft aan dat er een ondergrens is 'dat bedrijfsactiviteiten niet mogen leiden tot verdere aftakeling van de natuur en het klimaat, of het schenden van mensenrechten'. Dat impliceert dat er in dat geval ook gevolgen kunnen zijn voor de klanten waarvoor de bedrijfsactiviteiten bedoeld zijn.

Een laatste kenmerk van intrinsiek gemotiveerden is dat ze bereid zijn om zelf kosten te maken dan wel dingen te doen of te laten, ook als andere niet mee doen. De CU formuleert dat als volgt: 'Andere manieren van produceren en consumeren zijn nodig. Dit is een uitdaging voor een hele generatie: de rentmeestergeneratie'. Volt stelt dat 'We kunnen ons geen ja-maar-politiek meer permitteren'.

3.2. 'Eigenbemoeiers'

Afgaande op de partijprogramma's zijn er behoorlijk wat partijen die zich profileren als eigenbemoeiers. Van de onderzochte partijen kom ik (in willekeurige volgorde) uit op: VVD, PVV, FVD, JA21, NSC, SGP, CDA, BBB, BVNL en 50PLUS. Dit blijkt onder andere uit het willen verminderen van instroom van migranten, omdat migranten beslag zouden leggen op voorzieningen en middelen waardoor de eigenbemoeiers erop achteruitgaan.

Verder willen ze dat werken beter loont dan nu het geval is, en dat méér werken ook méér loont. Ze stellen daarbij deels algemene maatregelen voor als belastingverlaging, aangevuld met specifieke maatregelen voor werknemers en maatregelen voor ondernemers (waaronder minder

regeldruk, minder ondernemersbelastingen in het algemeen en minder belasting bij overdracht van familiebedrijven binnen de familie).

Een aantal van deze partijen wil op zich wel bijdragen aan bijvoorbeeld verduurzaming, maar dan op een manier dat mensen er niet op achteruitgaan en hun eigen manier kunnen bepalen waarop ze meedoen. Dit geldt onder andere voor VVD, CDA, NSC, SGP.

Een aantal partijen heeft ook expliciet uitspraken waarmee gepleit wordt voor meer eigen beslissingsruimte en minder bemoeienis vanuit de overheid of vanuit Europa. CDA, SGP en deels ook FVD pleiten bovendien voor minder overheidsbemoeienis met hoe huishoudens hun kinderen opvoeden, werk- en zorgtaken verdelen en voor vrijheid van onderwijs. De VVD wil ook meer ruimte om huizen te verbouwen, kinderen af en toe van school te houden buiten de vaste schoolvakanties. PVV en FVD willen ook veel minder regels vanuit Europa.

Er zijn wel onderlinge verschillen, waardoor sommige partijen zich op 'gematigde eigenbemoeiers' lijken te richten en anderen op de 'hardliner eigenbemoeiers'. Gematigden zouden dan VVD, CDA, NSC, BBB en SGP zijn. Hardliners zijn dan vooral PVV, FVD en JA21, en in mindere mate BVNL, 50PLUS. Die laatste twee hebben op zich wel hardlinersstandpunten maar profileren zich er maar een beetje mee.

De hardliner eigenbemoeiers willen niet alleen zo veel mogelijk vrijheid maar verzetten zich ook sterk tegen collectieve acties die hun eigen belangen aantasten. De PVV gaat nog een stapje verder en wil daarnaast een aantal collectieve acties stoppen of fors verminderen waar de eigenbemoeiers zelf geen direct nadeel van hebben maar die vooral gericht zijn op andere groepen in de maatschappij. Bijvoorbeeld het stopzetten van subsidies op kunst en cultuur, bezuinigen op hoger onderwijs en het stoppen met ontwikkelingshulp. Verder wil de PVV het liefst geen enkele inspanning doen voor verduurzaming en het milieu. Ook heeft de PVV een aantal anti-islamstandpunten die niet persé door alle eigenbemoeiers gedragen zullen worden.

Er zijn ook andere partijen die op specifieke terreinen minder overheidsbemoeienis willen, maar die verder geen standpunten hebben die appelleren aan eigenbemoeiers. Zo wil DENK geen vaccinatiedwang en wil D66 voldoende vrijheid op het gebied van euthanasie en abortus. De SP komt sterk op voor werknemers maar wil ondernemers juist extra zwaar aanpakken. Deze partijen heb ik daarom niet tot de eigenbemoeiers gerekend.

Belangrijke trefwoorden bij de eigenbemoeiers zijn onder andere: ondernemers, MKB, werk, doorrijden, stimuleren, makkelijker, Nederland en Nederlanders, stoppen en afschaffen, asiel en migratie, betaalbaar en bestaanszekerheid, rechten, hardwerkend en belastingen.

De partijen die zich lijken te richten op de gematigde eigenbemoeiers willen op zich wel meedoen met collectieve actie, als ze er maar geen last van hebben en het liefst als ze er zelf ook iets aan hebben. Zo schrijft de VVD: 'We stimuleren de omslag naar elektrisch vervoer, bijvoorbeeld in de tweedehandsmarkt van elektrische auto's. We doen dit op een manier dat de gewone automobilist zo min mogelijk geraakt wordt door hogere kosten of belastingen'. En 'we stimuleren zonne-energie bij huishoudens en ondernemers. We zorgen dat het aantrekkelijk blijft voor huishoudens en ondernemers om zonnepanelen op je eigen dak te leggen'. En het CDA stelt: 'De inzet voor een duurzame wereld is net zo belangrijk als rekening houden met koopkracht en concurrentieverhoudingen.' NSC zit ook op deze lijn: 'We vinden het van belang dat de energietransitie zowel voor huishoudens als voor bedrijven uitvoerbaar en betaalbaar is.' FVD past ook in dit rijtje met hun voorstel om naar Amerikaans voorbeeld een GreenCard in te voeren 'gericht op het versterken van de Nederlandse economie en samenleving. Wij willen als uitgangspunt van immigratie: de toegevoegde waarde voor Nederland.'

De PVV gaat zoals gezegd een stap verder en wil ook een aantal bestaande collectieve acties stopzetten: 'Stoppen met kunst- en cultuursubsidies' en 'We moeten direct stoppen met

ontwikkelingshulp’.

Een tweede kenmerk van eigenbemoeiërs is dat als ze meedoen aan een gezamenlijke actie, ze voldoende vrijheid willen om te bepalen hoe wordt meegedaan. De SGP verwoordt dat zo: ‘Ambitieuze doelen voor verduurzaming zijn belangrijk, maar de haalbaarheid moet ook reëel zijn en geen bedreiging vormen’. Volgens de VVD wordt Nederland ‘steeds schoner. We hoeven onze ondernemers niet weg te pesten of autorijden onbetaalbaar te maken. We hoeven de belastingen niet sterk te verhogen of vliegen te verbieden. Dat is niet de juiste manier en zal er niet voor zorgen dat we onze doelen halen’. En de BBB wil een ‘visie op langjarig beleid in Nederland waarin ondernemers, boeren en burgers het vertrouwen wordt gegeven om dit mede vorm te geven.’ En ‘het kan nog veel duurzamer, maar het pad daarheen moet menselijker, realistischer en waardiger. Als we kiezen voor een klimaatrevolutie in plaats van -evolutie dan zal onze industrie instorten en zullen veel mensen de strijd tegen klimaatverandering de rug toekeren. We moeten kijken naar draagbaarheid, haalbaarheid en uitvoerbaarheid van klimaatbeleid’. En NSC geeft aan ‘Het redden van een “snipper” natuur moet, mede in het licht van het veranderende klimaat en toenemende verdroging, ruimtelijk kunnen worden afgewogen tegen nieuwe sociale en maatschappelijke opgaven’.

Ook is het voor eigenbemoeiërs belangrijk dat ze voldoende ‘loon naar werken’ krijgen. In de woorden van de VVD: ‘We willen dat werkenden meer terugzien van hun inzet. We willen dat meer werken meer loont en laten werknemers sneller meeprofiteren als het goed gaat.’ En het CDA wil ‘maatregelen om de bestaanszekerheid van werkende armen te garanderen.’ FVD pleit voor ‘Radicale vereenvoudiging belasting-, premie- en toeslagenstelsel. We stellen een belastingvrije voet in van 30.000 euro voor iedere werkende Nederlander en brengen de BTW terug omlaag naar 6% en 19%, zodat werken weer gaat lonen en de horeca, de detailhandel en de dienstensector weer kunnen aantrekken.’ En ‘Dikwijls gaat het hierbij om familiebedrijven. Fiscale maatregelen zijn daarom geboden om hun stabiliteit te verzekeren - zoals het afschaffen van de erf- en schenkbelastingen en het handhaven van de bedrijfsopvolgingsregeling (BOR). Ook pakt te starre ontslagbescherming ongunstig uit voor het MKB.’ En ook de PVV zit op deze lijn: ‘Na een leven lang hard werken is nu zelfs een goed pensioen extreem onzeker geworden. Hardwerkende Nederlanders vragen zich terecht af waar ze het allemaal nog voor doen. Hun bestaanszekerheid is gesloopt.’

Eigenbemoeiërs vinden het onrechtvaardig als anderen meer loon voor dezelfde inbreng krijgen of zelfs ‘loon’ zonder een navenante bijdrage te leveren. De VVD formuleert dit als ‘Het komt voor dat mensen die keihard werken, slechts nauwelijks beter af zijn dan mensen die een uitkering hebben en helemaal niet werken. Het komt ook voor dat mensen, die voor hun harde werk beloond worden met een beter brutosalaris, er netto op achteruit gaan.’ De PVV lijkt het meest uitgesproken in te spreken op dit sentiment, met gepeperde uitspraken als ‘Er moet ook een einde komen aan de discriminatie van Nederlanders. Het is immers ons land. Waarom krijgen statushouders voorrang op onze schaarse woningen? Dat moet stoppen. En ook ons geld moet naar onze eigen mensen’ en ‘Het is absurd dat de Nederlandse politiek het welzijn van asielzoekers en andere immigranten steeds belangrijker heeft gevonden dan het welzijn en de welvaart van Nederlanders. Asielzoekers doen zich op luxe cruiseschepen tegoed aan gratis heerlijke buffetten, terwijl Nederlandse gezinnen moeten bezuinigen op boodschappen. Gezondheidszorg die voor veel Nederlanders onbetaalbaar is geworden, wordt wel gratis aan asielzoekers verstrekt’. En ‘Onze verzorgingsstaat wordt leeggezogen door niet-westerse profiteurs, voor wie wél alles tot in de puntjes wordt geregeld.’

Verder willen eigenbemoeiërs dat anderen zich zo min mogelijk met hun zaken bemoeien. Zo geeft het CDA aan: ‘Gezinnen zijn vrij om zelf te bepalen hoe partners werk en zorg onder elkaar verdelen. Het CDA voert daarom weer gedeeltelijke overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting in om bestaanszekerheid verder te ondersteunen.’ En de SGP: ‘De vrijheid van

godsdienst heeft dan ook diepe wortels in ons land. Het is de basisvrijheid van eenieder om te leven in overeenstemming met zijn of haar overtuiging.' De VVD past dit ook toe op heel praktische zaken als 'We stimuleren het aanbieden van een flexibel opneembare vakantieweek per jaar, in plaats van een tweede week meivakantie' en 'We stimuleren gezonde keuzes en ontmoedigen ongezonde keuzes, zonder mensen in hun vrijheid te beperken'. Bij de PVV heeft dit ook nadrukkelijk een internationale kant: 'We moeten ook onze nationale soevereiniteit terugpakken. Weer de baas worden over onze eigen grenzen, geld en wetten. We willen geen dictaten meer van ongekozen eurocommissarissen over klimaat of stikstof, over boerenhaat, of het binnenlaten van asielzoekers. We kiezen voor het Nederlands belang.'

Op zich zouden eigenbemoedigers zich ook liever niet met andermans zaken bemoeien. Daar is in de partijprogramma's echter niet echt iets expliciet over te vinden.

3.3. Groepsgerichte samenwerkers

De partijen die zich het duidelijkst lijken te richten op groepsgerichte samenwerkers zijn GLPvdA, CDA, SP, BBB en CU.

Ze zijn voorstanders van collectieve acties, zoals het (weer) publiek maken van een aantal geprivatiseerde bedrijven (zoals warmtenetten en woningcorporaties) en van terugdraaien van marktwerking in onder andere kinderopvang en ouderenzorg. Ook zouden burgerinitiatieven beter ondersteund moeten worden. Verder wordt door hen benadrukt dat een goede samenwerking en gezamenlijke actie van overheid, bedrijven en burgers nodig is om maatschappelijke problemen op te lossen. En dat mensen uit alle 'bubbels' moeten samenwerken, zoals de BBB stelt.

Deze partijen willen dat anderen daarbij ook voldoende bijdragen. Bij GLPvdA moet de overheid meer regie nemen, moeten winstgevendende bedrijven en vermogende mensen financieel meer bij gaan dragen en moeten bij bedrijven met grote maatschappelijke invloed werknemers en gebruikers meer invloed krijgen over de koers. Verder vindt GLPvdA dat de grootste vervuilers ook een grote bijdrage leveren aan verduurzamingsmaatregelen en dat pensioenfondsen meer maatschappelijk nuttige investeringen kunnen financieren. Het CDA vindt dat ook de burgers een bijdrage moeten leveren, zowel door zelfredzaamheid als door het vaker helpen van anderen. Bij de SP zijn het vooral grote bedrijven en mensen die geld verdienen met vermogen die meer moeten gaan bijdragen. De BBB vindt dat de elite uit zijn bubbel moet komen en dat de overheid meer regie moet pakken maar ook de burger weer gaan vertrouwen. De CU verwacht van bedrijven 'nieuw rentmeesterschap', pleit voor onderling solidaire burgers die zich verantwoord gedragen en wil een dienende overheid'.

Enkele andere partijen zoals D66, DENK, NSC en PvdD willen ook wel dat bepaalde maatschappelijke partijen dan wel de overheid meer bijdragen moeten leveren, maar dat ligt vaak meer in de sfeer van regels en organisatie of draait vooral om straffen en corrigeren. Dat past meer bij de structuurgerichte samenwerkers.

Bij de voorwaardelijke groepsgerichten zijn belangrijke trefwoorden onder andere: publieke, openbare, sociale, overheid, iedereen, allemaal, elkaar, bedrijven en werkgevers, maatschappelijk, samenleving, gemeenschap, verbondenheid, voorzieningen, ondersteunen, subsidies, toeslagen, vertrouwen, vluchtelingen.

Groepsgerichte samenwerkers zijn zoals gezegd bereid om mee te doen met collectieve actie, maar dan moeten anderen ook hun steentje bijdragen. GLPvdA houdt een pleidooi voor gezamenlijke maatschappelijke actie met deze woorden 'Nog te vaak worden publieke voorzieningen weggezet als "collectieve lasten" die slecht zouden zijn voor de economie. Wij zien publieke voorzieningen als investeringen in de samenleving. Want de sociale zekerheid, de zorg, het onderwijs en de volkshuisvesting zijn stuk voor stuk sectoren die aan de basis staan van een vitaal, veerkrachtig, vindingrijk en hoopvol Nederland.' Deze partij wil daarbij ook een aantal

voorzieningen meer als overheidsdienst neerzetten die eerder aan de markt werden toevertrouwd: 'Zorginstellingen moeten makkelijker kunnen samenwerken en de overheid moet de regie nemen waar dat nodig is. We halen stapsgewijs de concurrentie en doorgeslagen marktwerking uit ons zorgstelsel en vormen zorgverzekeraars op termijn om tot publieke zorgfondsen.' GLPvdA wil wel dat alle relevante partijen een bijdrage leveren aan collectieve acties, zoals bedrijven, vermogende burgers en de pensioenfondsen: 'We vragen daarbij een redelijke bijdrage van de allerrijksten en van bedrijven die hoge winsten maken' en 'We vinden dat bedrijven die winst maken meer kunnen bijdragen aan onze collectieve voorzieningen. Ook het bedrijfsleven profiteert van veilige straten, goede spoorverbindingen en investeringen in onderwijs en onderzoek'. En verder 'We maken het voor pensioenfondsen mogelijk om meer langetermijninvesteringen te doen in duurzaam vastgoed, infrastructuur voor hernieuwbare energie, en in aandelen van bedrijven die de duurzaamheidstransitie vooruithelpen' en 'Van bedrijven en mensen die het meest bijdragen aan de vervuiling en de uitputting van schaarse hulpbronnen, vragen wij de grootste bijdrage aan de oplossing.'

Ook het CDA pleit voor voldoende collectieve actie: 'In een land waar zelfredzaamheid een gevestigd beleidsbegrip is, wordt soms verzuimd te verwoorden wat de rol van de overheid is. Die rol is er vanzelfsprekend. Mensen zijn in eerste instantie zelf verantwoordelijk voor hun leven. Zelfredzaamheid inderdaad. Als ze niet voor zichzelf kunnen zorgen en hulpbehoevend zijn, zullen er helpers in hun omgeving moeten ontstaan. Samenredzaamheid, zouden we dat kunnen noemen. Als die hulp niet afdoende is, zijn er maatschappelijke organisaties. En in laatste instantie is er altijd nog de overheid. Die is en blijft voor het CDA een schild voor de zwakken.' En ook hier is het de bedoeling dat alle relevante maatschappelijke groepen een bijdrage leveren: 'Vanuit een gedeeld toekomstperspectief zijn overheid, werkgevers en werknemers samen verantwoordelijk voor het oplossen van problemen. Deze denkwijze, de Rijnlandse benadering, is actueler en meer nodig dan ooit'.

De BBB wil ook meer samenwerking tussen verschillende groepen in de bevolking: 'Tegenwoordig zijn zuilen horizontaal geworden. Of liever gezegd, het zijn meerdere bubbels geworden. In deze bubbels zitten mensen bij elkaar in een zuil met eigen partijen, eigen vakantieoord, eigen sportclubs, eigen onderwijsinstellingen, eigen economische posities en eigen media. Contact met mensen uit andere lagen van de bevolking is minimaal. De rijken zitten bij de rijken, de armen zitten bij de armen, de middenklasse zit bij de middenklasse, de praktisch opgeleiden zitten bij de praktisch opgeleiden, de universitair en theoretische opgeleiden zitten bij de universitair en theoretisch opgeleiden.' En uiteraard zouden die klassen weer meer met elkaar verbonden moeten raken.

Meer verbondenheid staat ook hoog in het vaandel bij de CU: 'Er is nieuwe verbondenheid nodig in de samenleving om de uitdagingen van onze tijd aan te gaan' en 'De grote problemen van onze tijd vragen een gezamenlijk aanpak in de beste Nederlandse tradities van samenwerking.' En ook 'We willen een trendbreuk met het individualistische ieder-voor-zich. Zorgen voor elkaar maakt samen sterk. Geen mens leeft voor zichzelf alleen en we zijn verantwoordelijk voor elkaar' en 'We willen naar een maatschappij waarin het gewoon is elkaars inzet te vragen voor de gemeenschappen waarin we leven, in dorpen en steden. Samen versterken we de verbanden waarin mensen proberen maatschappelijk nuttig te zijn en iets goeds tot stand te brengen. We gaan niet tegenover elkaar staan, maar naast elkaar, hoe verschillend we ook kunnen zijn. Dat inspireert en maakt ons sterker. Zo kunnen we de maatschappelijke uitdagingen aan die voor ons liggen.'

Tot slot is ook de SP voorstander van gezamenlijke actie en van voldoende inzet van iedereen daarbij: 'Ook grote bedrijven gaan bijdragen aan onze samenleving en eerlijk belasting betalen' en 'Mensen die geld verdienen met vermogen, zoals aandeelhouders en vastgoedbeleggers, gaan we minstens even zwaar belasten als inkomen uit arbeid.'

Groepsgerichte samenwerkers kunnen het onrechtvaardig vinden als anderen te weinig bijdragen aan het geheel. Dat blijkt onder andere bij GLPvdA: 'Nederland lijkt soms wel te zijn uitgroeide

tot een verzorgingsstaat voor renteniers. Wie veel vermogen heeft, wordt slapend rijk en wie belangrijk werk doet, blijft werkend arm'. De CU pleit voor een belasting op financiële transacties: 'Met transacties op financiële markten wordt buitensporig veel winst gemaakt, terwijl daar bijzonder weinig belasting over wordt betaald. Bovendien wordt er nauwelijks maatschappelijke waarde toegevoegd, terwijl er wel veel schade kan worden aangericht in de reële economie'. En de SP geeft aan 'Wij bestrijden de zogeheten graaiflatie. Het is oneerlijk dat de winsten van bedrijven historisch hoog zijn, terwijl de boodschappen onbetaalbaar zijn geworden'.

Deze groep samenwerkers zal ook hun eigen bijdrage terugschroeven als te veel anderen te weinig bijdragen. Hierover is echter in de partijprogramma's niet of nauwelijks iets van te vinden.

3.4. Structuurgerichte samenwerkers

Tot deze groep behoren mijns inziens vooral: PvdD, NSC, BIJ1 en DENK. In de eerste plaats omdat ze zich profileren op de structuur van collectieve acties, onder andere door het formuleren van allerlei regels die collectieve acties vorm moeten geven. Bijvoorbeeld maatschappelijke omgangsvormen en veiligheidsregels, bijvoorbeeld voor discriminatie, antisemitisme en dergelijke. Daarbij doen ze ook voorstellen over de inrichting van de overheid zelf en van de interactie tussen de overheid en andere maatschappelijke spelers. Dat kan gaan om voorstellen over wetten en regels, maar ook om het maken van afspraken tussen de overheid en andere partijen. Ook wordt nadrukkelijk uitgewerkt hoe de naleving van de regels en afspraken moet worden georganiseerd via bijvoorbeeld toezicht, handhaving, waakhonden, een registratieplicht voor algoritmes enzovoorts.

In de tweede plaats omdat ze tegelijkertijd zich profileren op en signaleren van overtredingen en nalatigheid en op het straffen van degenen die onvoldoende meewerken aan collectieve actie, die zich niet aan regels houden en van degenen die profiteren van het niet meedoen met collectieve actie.

Partijen als JA21, FVD, PVV en VVD reken ik niet tot deze groep, hoewel ze er wel enkele kenmerken mee gemeen hebben. Deze partijen zijn weliswaar net als structuurgerichte samenwerkers voorstander van streng straffen van criminelen, fraudeurs en voor – vooral PVV, JA21 en FVD – voor immigranten, maar willen verder vooral een aantal regels afschaffen of verminderen en juist minder samenwerking en collectieve actie en meer ruimte voor individueel gedrag van burgers en bedrijven.

Ook de SGP valt volgens mij niet tot de structuurgerichte samenwerkers. Ook zij zijn vooral voor het afschaffen en verminderen van regels voor bedrijven en burgers, behalve als het om abortus gaat.

GLPvdA hoort in mijn ogen ook niet echt tot deze groep, maar dan om andere redenen. Deze partij is op zich wel voorstander van collectieve acties en samenwerking en vindt ook wel dat de rol van de overheid binnen de maatschappij moet veranderen, maar doet weinig concrete voorstellen voor de structuur waarmee dat dan moet worden georganiseerd. Bovendien lijken ze zich ook niet sterk te profileren op signaleren en straffen van nalatigen en overtreders.

Voor deze groep is vooral gekeken naar de volgende trefwoorden: veilig en veiligheid, verplicht, bestrijden, institutioneel, diversiteit, gelijke, rechtvaardig, keihard, verantwoordelijkheid, racisme, discriminatie, kolonialisme, dekolonisatie, politie, criminaliteit, handhaven, rechters, grondwet, regelgeving, afspraken, maatregelen, uitvoering, verbod, abortus, tweedeling, zeggenschap.

Belangrijk kenmerk van de structuurgerichte samenwerkers is dat ze bereid zijn om mee te doen met collectieve actie, maar dat die actie dan wel voldoende 'geregeld' zijn met een organisatiestructuur, regels en dergelijke. Een aantal voorbeelden uit het verkiezingsprogramma van DENK: 'We stellen een nieuwe racisme-waakhond in: de Autoriteit Racismebestrijding (AR).

De AR krijgt verregaande bevoegdheden, budget en doorzettingsmacht.' En 'We willen meer zekerheid voor ZZP'ers door een betaalbare en collectieve verzekering voor arbeidsongeschiktheid en ziekte in te voeren. Deze wordt verplicht en slechts onder strenge omstandigheden is er een opt-out mogelijk', 'Energiebedrijven krijgen een verplicht aandeel duurzame energie opgelegd' en 'We voeren een Minister voor Kansen-gelijkheid in.'

Ook BIJ1 heeft een aantal concrete voorstellen om gezamenlijke actie te organiseren, zoals 'Woningcorporaties moeten actief aantonen dat zij niet discrimineren' en 'We pakken racisme in het onderwijs aan. Antiracisme krijgt een belangrijke plek in lerarenopleidingen, met een nadruk op het ontleren van racistisch gedachtegoed en gedragingen.' En 'We bouwen een grotere organisatie rondom de Nationaal Coördinator tegen Discriminatie en Racisme (NCDR), met meer structurele financiering. We stellen juridische definities op van racisme, anti-Zwart racisme, antisemitisme, anti-Aziatisch racisme, moslimhaat en haat tegen Roma en Sinti'.

NSC profileert zich sterk op concrete veranderingen in de organisatie van de overheid en van collectieve acties. Bijvoorbeeld: "Goed bestuur" betekent vooral dat de mensen die in publieke organisaties en in de uitvoering werken verantwoordelijkheid moeten kunnen nemen voor hun publieke rol en taak. Hiervoor is ruimte en vertrouwen nodig' en 'We versterken de onafhankelijkheid van de Inspecties bij het toezicht op de uitvoering van taken en naleving van regels. Rapportages van de Inspecties mogen niet blootstaan aan politieke of departementale invloeden.' En verder 'Onze gedecentraliseerde eenheidsstaat biedt een uitstekende mogelijkheid om burgers en organisaties te betrekken bij kwesties die op lokale en regionale schaal spelen. Deze inrichting van de overheid biedt ook een zekere mate van zelfbestuur aan lokale en regionale gemeenschappen' en 'De afhandeling van geschillen en conflicten en het behandelen van veelvoorkomende criminaliteit via wijkrechtspraak wordt gestimuleerd'. Ook het politieke proces moet geherstructureerd worden: 'Coalitieakkoorden moeten zich beperken tot hoofdlijnen van beleid en financiële kaders. Ze leggen niet precies vast hoe de doelen bereikt worden. Er moet ruimte zijn om in te spelen op veranderende omstandigheden en signalen van de uitvoeringspraktijk; geen dichtgetimmerde afspraken dus. We streven dus naar een beknopt regeerakkoord.' Als instrument om dit te realiseren verwacht NSC veel van het maken van afspraken, meer dan van het maken van meer wetten en regels. Zo wil NSC onder andere afspraken met elektronica-, meubel- en kledingzaken over het aanbieden van tweedehands/refurbished producten en afspraken met supermarkten over het aanbieden van gezonde producten in het assortiment, reclames en aanbiedingen.

De PvdD wil collectieve actie vooral structureren met wetten en regels, en heeft een lange lijst voorstellen voor verboden. Om er slecht een aantal te noemen: een verbod op de winning van schalie- en steenkoolgas, een verbod op het verbranden van houtige biomassa voor de opwekking van warmte en elektriciteit, een verbod op wegwerpplastic, een verbod op het gebruik van landbouwgif, een blijvend verbod op diepzeemijnbouw en ruimtemijnbouw, een totaalverbod op de toepassing en het gebruik van schadelijke PFAS-stoffen en een verbod op korte vluchten tot 750 kilometer waar de trein een goed alternatief is.

PvdD, NSC, BIJ1 en DENK willen veranderingen in regels en wetten dus vooral gebruiken om de structuur van collectieve acties aan te passen. Sommige andere partijen pleiten ook voor aanpassingen in wet- en regelgeving, maar juist om minder collectieve actie te kunnen realiseren en ook de 'afdwingbaarheid' van afgesproken collectieve acties te verkleinen. Zo vindt FVD 'De afgelopen jaren is het evenwicht tussen democratie en rechterlijke macht ontspoord. De politieke beslissingen van rechters reiken steeds verder; en steeds kleiner wordt daarmee de bewegingsruimte van regering en parlement. Dit komt onder meer door de wildgroei van 'internationaal recht' - een geheel aan 'afspraken' en algemene wenselijkheden, die via de beruchte artikelen 93 en 94 van onze Grondwet direct doorwerken in ons nationale rechtstelsel en - daarmee - de ruimte bieden aan Nederlandse rechters om hun eigen politieke opvattingen - via 'rechtspraak' - aan de samenleving op te dringen. Daar dient een correctie op plaats te vinden. Via een parlementaire ondervragingscommissie naar Amerikaans model willen wij de grip van de

politiek op benoeming van (hogere) rechters, zoals leden van de Hoge Raad of van de afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State, versterken.’ JA21 stelt: ‘Het vreemdelingenrecht uit het bestuursrecht: aparte procedureregels voor asiel en migratie, een einde aan procedurestapelen, rechtsmiddel hoger beroep en rechtsbijstand schrappen, dwangsommen bij overschrijden beslistermijnen afschaffen.’

Structuurgerichte samenwerkers vinden het onrechtvaardig als anderen zich niet aan de regels houden en al helemaal als diegenen daardoor zelf voordeel hebben dan wel derden daarmee benadelen. Hiervan heb ik in de partijprogramma’s geen heel concrete voorbeelden van kunnen vinden.

Verder willen deze samenwerkers dat overtreders en nalatigen aangesproken worden en eventueel bestraft, zelfs als ze daar zelf nadeel van hebben. Bij DENK zijn hier enkele duidelijke voorbeelden van te vinden. Bijvoorbeeld ‘Er komt een Racismeregister. Bij een veroordeling voor racisme of discriminatie kunnen veroordeelden 10 jaar lang niet meer werken voor de overheid. DENK wil dat discriminatie een wettelijke strafverzwarende omstandigheid wordt’ en ‘Aan de andere kant moeten wij etnisch profileren keihard bestrijden en discriminerende agenten uit de organisatie knikkeren.’

Zoals gezegd zijn er enkele partijen die mijns inziens niet echt bij de structuurgerichte samenwerkers horen die wel uitgesproken voorstander zijn van streng straffen. Zo stelt de VVD onder andere ‘De beveiliging van de samenleving wordt toegevoegd als wettelijke doelstelling van detentie’, ‘De pakkans om verkeersshuffers aan te pakken moet omhoog. Hetzelfde geldt voor drank- en drugsrijders. We verhogen de boetes voor zware overtredingen in het verkeer. Bij herhaalde overtredingen neemt de boete toe. Er komen vaker gevangenisstraffen voor drank- en drugsrijders, in plaats van taakstraffen. Voor zeer roekeloze rijders en recidivisten volgt een levenslange rijontzegging. Het wordt mogelijk om een alcoholslot te plaatsen’ en ‘Om wijken veilig te houden verhogen we de straffen op woondelicten. Ook pakken we graffiti aan’. Dit lijkt echter eerder ingegeven vanuit de opvattingen van eigenbemoeyers dan vanuit het perspectief van het structureren van collectieve actie.

Tot slot zouden ook de structuurgerichte samenwerkers hun eigen bijdrage verminderen als te veel anderen zich niet aan de regels houden. Dit is echter niet in partijprogramma’s terug te vinden.

4. Samenwerkingsprofielen per politieke partij

In de vorige paragraaf heb ik gekeken welke politieke partijen zich in hun verkiezingsprogramma profileerden op onderwerpen en meningen die aansloten op ieder van de vier soorten samenwerkers. De analyse draaide daarbij om woorden die een partij vaker gebruikte dan het gemiddelde van alle partijen – en daarmee bieden de uitkomsten vooral zicht op de verschillen en niet op de dingen waar iedere partij het wel min of meer mee eens is.

In deze paragraaf worden de resultaten samengevat door per partij te kijken op welke soort of soorten samenwerkers die zich richt, waarbij ook zichtbaar wordt of een partij zich op meer dan één soort lijkt te richten. Daarmee ontstaan als het ware samenwerkingsprofielen per politieke partij. Tabel 1 geeft hier een samenvattend overzicht van.

Hierin is allereerst te zien dat de meerderheid van de partijen zich vooral profileert richting één van de vier soorten samenwerkers. Van de achttien onderzochte partijen zijn er twaalf die zich richten op één soort samenwerkers. De andere zes proberen twee verschillende types samenwerkers aan te spreken. En geen enkele partij richt zich dus op meer dan twee types samenwerkers.

In de tabel komt ook heel duidelijk naar voren welke partijen op het vlak van maatschappelijke samenwerking en collectieve actie zich profileren op dezelfde voorkeur. En daarmee als het ware een familie vormen – maar ook in dezelfde electorale vijver vissen. Meest in het oog springend is dat vijf partijen hetzelfde profiel hebben van hardliner eigenbemoeyers: FVD, JA21, BVNL, 50PLUS

en uiteraard PVV. Andere families zijn D66 en VOLT, BIJ1 en DENK en BBB en CDA – die misschien voor de hand liggen. Maar ook CU en GLPvDA hebben hetzelfde samenwerkingsprofiel, ondanks hun ideologische verschillen. En hetzelfde geldt voor VVD en SGP. Opvallend is verder dat PVDD, SP en NSC een samenwerkingsprofiel hebben waarin ze alleen staan. En verder springt in het oog dat er geen enkele partij die zicht richt op hardliner eigenbemoeiers een samenwerkingsprofiel heeft dat ook nog op een andere soort samenwerkers is gericht. Dat geeft aan dat deze groep eigenbemoeiers niet gericht is op collectieve actie en maatschappelijke samenwerking.

Verder is te zien dat geen van de traditionele grote partijen zich in hun verkiezingsprogramma voor de Tweede Kamer 2023 profileert op structuurgerichte samenwerking. Deze partijen hebben een traditie als bestuurspartijen die veel in kabinetten hebben gezeten, vaak burgemeesters en commissarissen van de Koning leveren. En in hun programma's staan de nodige passages waarin gesteld wordt dat het echt anders moet bij de overheid – maar er staan weinig concrete voorstellen over hoe dat dan precies moet en ze profileren zich ook niet op dit onderwerp door andere woorden te gebruiken dan bijvoorbeeld de hardliner eigenbemoeierspartijen.

Tabel 1

Samenwerkingsprofielen politieke partijen TK 2023

	Voorwaardelijke groepsgerichten	Structuurgerichte samenwerkers	
Intrinsiek gemotiveerde samenwerkers	CU, GLPVDA	PVDD	D66, VOLT
Eigenbemoeiers gematigd	BBB, CDA	NSC	VVD, SGP
Eigenbemoeiers hardline			PVV, FVD, JA21, BVNL, 50LUS
	SP	BIJ1, DENK	

In tabel 2 staan de belangrijkste deelnemende partijen aan de TK2023 verkiezingen met hun samenwerkingsprofiel gesorteerd op winst dan wel verlies (in procentpunten van het aantal kiezers ten opzichte van de vorige Tweede Kamerverkiezingen).

Van de vier partijen die méér dan één procentpunt winst haalden profileerden drie zich bij de TK2023 verkiezingen als eigenbemoeiers. Hiervan had de BBB een samenwerkingsprofiel van gematigde eigenbemoeier in combinatie met voorwaardelijke groepsgerichte, NSC een profiel als gematigde eigenbemoeier en structuurgerichte samenwerker. De PVV profileerde zich als pure eigenbemoeier en dan bovendien ook als hardliner eigenbemoeier. Daarmee lijken deze drie alle belangrijke 'smaken' van eigenbemoeiers te vertegenwoordigen en stemmen weg te hebben gehaald bij de andere eigenbemoeier-partijen.

De vierde partij die méér dan één procentpunt winst behaalde was GLPVDA met een heel ander samenwerkingsprofiel van intrinsiek gemotiveerde samenwerker in combinatie met voorwaardelijke groepsgerichte.

Opvallend is dat drie van de traditionele grotere partijen allemaal verloren: D66, CDA en VVD – ondanks het feit dat die laatste twee zich deels als gematigde eigenbemoeiers profileerden: CDA en VVD.

Wat ook opvalt is dat de PVV de enige hardliner eigenbemoeierspartij is die stemmen gewonnen heeft. Zoals in 3.2 te zien was, profileerde de PVV zich het sterkst als hardliner eigenbemoeier en kennelijk zijn ze hiermee erin geslaagd om daarmee stemmen van andere eigenbemoeierspartijen naar zich toe te trekken.

Kortom: je richten op eigenbemoeiers betekende niet automatisch electorale winst. En er was ook nog enige winst te behalen met andere samenwerkingsprofielen, wat maar aangeeft dat de kiezers een gemêleerd gezelschap vormden.

Tabel 2

Politieke partijen naar samenwerkingsprofiel; op volgorde van winst of verlies bij de Tweede Kamerverkiezingen 2023

Partij	Gebruikt relatief veel woorden die passen bij welke soorten samenwerkers?				Winst/verlies bij TK2023? (in%)
	Intrinsiek gemotiveerde samenwerkers	Eigenbemoeiers	Voorwaardelijke groepsgerichten	Structuurgerichte samenwerkers	
BVNL		hardliner			nvt
NSC		gematigd			12,9
PVV		hardliner			12,7
GLPVD					4,9
BBB		gematigd			3,7
DENK					0,3
SGP		gematigd			0
VOLT					-0,7
BIJ1					-0,8
50PLUS		hardliner			-1
CU					-1,3
PVDD					-1,6
JA21		hardliner			-1,7
FVD		hardliner			-2,8
SP					-2,8
CDA		gematigd			-6,2
VVD		gematigd			-6,6
D66					-8,7

Die laatste conclusie wordt ook onderbouwd door Tabel 3: de in zetelaantal grootste zeven partijen hebben allemaal een ander samenwerkingsprofiel. Pas bij nummer acht komen we voor het eerst een profiel tegen dat al eerder voorkwam: het CDA met eenzelfde profiel als de BBB. Van de zeven grootste partijen hebben er vier een profiel dat geheel of deels gericht is op eigenbemoeiers: PVV, VVD, NSC en BBB met samen 88 zetels.

Tabel 3

Politieke partijen naar samenwerkingsprofiel; op volgorde van winst of verlies bij de Tweede Kamerverkiezingen 2023

Partij	Gebruikt relatief veel woorden die passen bij welke soorten samenwerkers?				Aantalzetels
	Intrinsiek gemotiveerde samenwerkers	Eigenbemoeiers	Voorwaardelijke groepsgerichten	Structuurgerichte samenwerkers	
PVV		hardliner			37
GLPVD					25
VVD		gematigd			24
NSC		gematigd			20
D66					9
BBB		gematigd			7
SP					5
CDA		gematigd			5
DENK					3
SGP		gematigd			3
CU					3
PVDD					3
FVD		hardliner			3
VOLT					2
JA21		hardliner			1
BVNL		hardliner			0
BIJ1					0
50PLUS		hardliner			0

5. Inzichten op basis van de samenwerkingsprofielen

De samenwerkingsprofielen van politieke partijen lijken al met al iets toe te voegen aan het analyseren van de Nederlandse politiek. Hieronder wordt gekeken of hiermee ook iets te zeggen valt over coalitievorming en over de zwevende kiezers. Daarna schets ik ook nog enkele mogelijke scenario's voor hoe deze ontwikkelingen verder zouden kunnen gaan.

5.1. Coalitievorming

In de huidige coalitie zitten volgens dit schema alleen partijen die zich profileren op eigenbemoeiers. Eén ervan profileert zich daarnaast als voorwaardelijk groepsgericht (BBB) en

één ook als structuurgericht (NSC). Geen van de coalitiepartijen onderscheidt zich als intrinsiek gemotiveerd samenwerker.

Eén van de kenmerken van eigenbemoeiers is dat ze eigenlijk niet op samenwerking gericht zijn, alleen als ze er zelf voordeel van hebben. Dat betekent dat de coalitie niet echt hecht zal zijn en dat het beleid vooral gericht zal zijn op het afschaffen van regels en het creëren van ruimte voor burgers en bedrijven om zich met hun eigen zaken bezig te houden. Alleen de BBB zou volgens dit schema nog enigszins gericht zijn op het creëren van een groepsgevoel binnen de coalitie. En qua beleid zouden alleen BBB en NSC geneigd tot beleid in de vorm van collectieve actie en maatschappelijke samenwerkingen. Met andere woorden: deze coalitie met vooral eigenbemoeiers heeft een zeker ‘los zand-gehalte’, dat nog wordt versterkt door het ontbreken van een intrinsiek gemotiveerde samenwerkingspartij in de coalitie.

Voor toekomstige coalities is het belangrijk te beseffen dat voor een goed lopende samenwerking – en in feite ook voor een goed beleid – coalitie en regering partijen zouden moeten bevatten die samen alle vier de soorten samenwerkers vertegenwoordigen.

Dat betekent allereerst dat er meer aandacht van partijen zou moeten komen voor structuurgerichte samenwerking die voldoet aan de voorwaarden waaronder eigenbemoeiers mee zouden willen doen aan collectieve actie. Hier lijkt nu een behoorlijk gat in het politieke spectrum te zitten. PvdD, BIJ1 en DENK profileren zich als structuurgerichte samenwerkers maar met voorstellen die bij eigenbemoeiers niet echt goed vallen. Op dit moment is alleen NSC de partij die dit gat enigszins probeert te vullen, maar zoals we in 3.4 hebben gezien hebben ook zij geen uitgebreid en goed uitgewerkt plan om collectieve acties, de overheid en de samenleving op een manier die voor alle soorten samenwerkers acceptabel is.

Een tweede belangrijk punt bij toekomstige coalities is dat er ook een brug geslagen zou moeten worden tussen de intrinsiek gemotiveerde samenwerkers en de eigenbemoeiers. Nu worden intrinsiek gemotiveerde samenwerkers door eigenbemoeiers nog vaak ervaren als ‘drammers’ en leidt de interactie tussen die groepen vooral tot polarisatie.

In zijn algemeenheid kan het inzicht in de vier soorten samenwerkers en de samenwerkingsprofielen van politieke partijen wellicht ook helpen om de communicatie tussen die groepen en partijen te verbeteren. Wie wil communiceren met iemand van een andere samenwerkerssoort zal argumenten moeten gebruiken die voor die groep van belang zijn – en die zijn vaak heel anders dan wat bij hun eigen achterban goed aanslaat.

5.2. Zwevende kiezers

Voor zover kiezers zich bij hun keuze (mede) hebben laten leiden door de samenwerkingsprofielen kan de uitslag van de verkiezingen ook iets zeggen over hoe groot de vier soorten samenwerkers in de bevolking zijn – of in ieder geval het stemgerechtigde deel ervan. In Tabel 4 en 5 zijn daarom de uitslagen per partijen samengeteld tot uitslagen per samenwerkingsprofiel. In Tabel 4 staan de zetelaantallen, in Tabel 5 de percentages van de stemmen.

Tabel 4

Samenwerkingsprofielen politieke partijen TK 2023 vertaald naar zetelaantallen per profiel

	Voorwaardelijke groepsgerichten	Structuurgerichte samenwerkers		Totaal
Intrinsiek gemotiveerde samenwerkers	28	3	11	42
Eigenbemoeiers gematigd	12	20	27	59
Eigenbemoeiers hardline			41	41
	5	3		8
Totaal	45	26	79	150

Tabel 5

Samenwerkingsprofielen politieke partijen TK 2023 vertaald naar zetelaantallen per profiel in procenten

	Voorwaardelijke groepsgerichten	Structuurgerichte samenwerkers		Totaal
Intrinsiek gemotiveerde samenwerkers	18,7	2,0	7,3	28,0
Eigenbemoeiers gematigd	8,0	13,3	18,0	39,3
Eigenbemoeiers hardline			27,3	27,3
	3,3	2,0		5,3
Totaal	30,0	17,3	52,7	100,0

Het is overduidelijk dat de kiezers bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2023 in meerderheid voor eigenbemoeierspartijen hebben gekozen. Dat zou erop duiden dat de meerderheid van de bevolking zelf ook op het gebied van maatschappelijke samenwerking voor eigenbemoeiers zijn. Op grond van de uitslagen zou dan het aantal gematigde eigenbemoeiers groter zijn dan het aantal hardliner eigenbemoeiers. Dat betekent niet meer of minder dan dat een meerderheid van bij tweederde van de bevolking eigenlijk niet geneigd was tot maatschappelijke samenwerkingen, tenzij ze daar zelf voordeel bij hadden en als ze voldoende loon naar werken en waardering voor hun inzet kregen.

Hier past wel de kanttekening bij dat drie van de vier coalitiepartijen een aanzienlijke winst hebben behaald, wat erop wijst dat een deel van hun stemmen komt van zwevende kiezers en maar gedeeltelijk van een trouwe achterban die ook bij volgende verkiezingen automatisch op deze partijen stemt. Dat is ook al te zien in de peilingen die sinds de vorige verkiezingen zijn gehouden. Dat biedt mogelijk ook ruimte voor andere – of eventuele nieuwe – partijen om een deel van die stemmen naar zich toe te trekken door in te spelen op de achterliggende behoeften van vooral de eigenbemoeiers.

Een tweede kanttekening die hierbij geplaatst kan worden is dat de verhouding tussen de verschillende soorten samenwerkers in de loop van de tijd kan veranderen. Afgaand op de wetenschappelijke literatuur waarin de vier groepen zijn ontdekt spelen onder andere deze factoren een rol: demografische veranderingen als bijvoorbeeld de vergrijzing, veranderingen in de maatschappelijke inrichting rond collectieve actie en veranderingen in sociaal-economische omstandigheden – waarbij wellicht de grote groei van het aantal ZZP'ers een factor kan zijn. Inmiddels zijn er ongeveer twee miljoen ZZP'ers, waarbij verwacht mag worden dat in ieder geval een deel ervan eerder eigenbemoeier is dan voorwaardelijke groepsgerichte. Dus meer gevoelig is voor het traditionele VVD-gedachtengoed dan het traditionele sociaal-democratische denken.

Naast de grote groep eigenbemoeiers is er een aanzienlijke minderheid die gestemd heeft op partijen die zich richtten op intrinsiek gemotiveerde samenwerkers en een behoorlijke minderheid van voorwaardelijke samenwerkers. Let wel: er is een zekere overlap tussen eigenbemoeiers enerzijds en voorwaardelijke en structuurgerichte samenwerkers. Deze kiezers en de partijen waar ze op stemmen kunnen dan ook potentieel een basis zijn om groepen in de samenleving dichter bij elkaar te brengen.

Wat dat betreft valt wel op dat er tussen de hardliner eigenbemoeiers en de intrinsiek gemotiveerde samenwerkers een grote kloof lijkt te zitten. In termen van politieke partijen gaat het om enerzijds PVV, FVD en JA21 en anderzijds D66 en VOLT. Er zijn in het huidige politieke landschap ook geen partijen die 'een beetje van allebei' zijn die hier een brug zouden kunnen slaan. Een tweede kloof lijkt te zitten tussen hardliner eigenbemoeiers en structuurgerichte samenwerkers en dan vooral tussen enerzijds PVV, FVD en JA21 en anderzijds PvdD, BIJ1 en DENK.

Samengevat: afgaand op de verkiezingsuitslag was in 2023 een meerderheid van de Nederlandse bevolking geen liefhebber van maatschappelijke samenwerking en waren er minimaal twee grote kloven tussen groepen die wel en die niet op samenwerking gericht waren. Deze factoren hebben ongetwijfeld een bijdrage geleverd aan de polarisatie in de samenleving en aan wat je een soort ‘maatschappelijke verlamming’ zou kunnen noemen: een onvermogen van de Nederlandse samenleving om te komen tot collectieve actie om maatschappelijke problemen op te lossen.

5.3. Kan de maatschappelijke verlamming worden doorbroken?

De maatschappelijke verlamming in het hedendaagse Nederland is op veel vlakken voelbaar en belemmert ons vermogen om een aantal belangrijke problemen op te lossen – waarmee de verlamming zichzelf versterkt. Biedt het perspectief van de vier soorten samenwerkers aanknopingspunten om uit de huidige patstelling te komen?

Volgens de theorieboekjes zijn voor een goede samenwerking alle vier de soorten samenwerkers nodig in een samenwerkingsverband (zie *Een frisse kijk op de zwevende kiezer* voor meer informatie hierover). Dat betekent dat we zouden moeten toewerken naar een situatie met een optimale dynamiek tussen de vier soorten samenwerkers. In die situatie zouden ze allemaal bijdragen aan collectieve actie op een manier die bij hen past, zouden ze elkaar versterken en tegelijkertijd gezamenlijk de balans bewaren tussen de wensen van alle groepen.

Als eerste stap op weg daarheen zou de polarisatie moeten verminderen, zodat er een basis ontstaat om in ieder geval naar elkaar te luisteren, te weten met welke drijfveren van andere soorten samenwerkers rekening moet worden gehouden en een dialoog aan te gaan over hoe het verder moet.

Daarvoor is het belangrijk dat eigenbemoeiers niet meer alleen gemobiliseerd worden op emotie over anderen die meer ‘loon’ krijgen dan zij zonder een evenredige bijdrage aan de maatschappij te leveren. Dit is slechts één van de punten waarover eigenbemoeiers ontevreden zijn maar het is precies dat punt dat wordt aangegrepen door partijen als JA21, FVD en vooral PVV – en bovenal gericht tegen vluchtelingen. Er zijn echter ook andere punten, zoals het zelf krijgen van voldoende ‘loon naar werken’, het krijgen van voldoende waardering van andere soorten samenwerkers, het krijgen van voldoende vrijheid en daarmee ook van vertrouwen om zelf in te vullen hoe ze een bijdragen zouden kunnen leveren aan collectieve actie. In de huidige situatie reageren de intrinsiek gemotiveerde samenwerkers vooral door steeds opnieuw het belang te benadrukken van snelle actie op vooral klimaatgebied en reageren de voorwaardelijke samenwerkers vooral door aan te geven hoe belangrijk het is dat alle groepen meedoen. Dat zijn argumenten die bij de eigenbemoeiers – en vooral de hardliner eigenbemoeiers – helemaal niet relevant zijn. Door de intrinsiek gemotiveerden en voorwaardelijke groepsgerichten wordt daar dan weer op gereageerd met de conclusie dat de eigenbemoeiers het niet willen snappen en zich laten misleiden door populistische partijen. Vanuit het perspectief van de vier soorten samenwerkers bezien is hun stemgedrag echter rationeel en begrijpelijk. Als de andere soorten samenwerkers deze groep zwevende kiezers alleen al serieus zouden nemen en respecteren in hun wensen en in hun maatschappelijke bijdrage kan al een ander soort dynamiek ontstaan. Zolang een deel van de eigenbemoeiers het gevoel heeft dat ze niet serieus genomen worden en dat er op ze neer gekeken wordt zullen ze de ‘hogeren’ zien als een elite – wat de polarisatie verder aanwakkert en zelfs tot wraakgevoelens kan leiden. Op deze manier bezien kan hier dus een belangrijk aanknopingspunt liggen om de polarisatie te verminderen.

Een tweede actie die kan helpen om de polarisering te verminderen is door te zorgen dat een aantal politieke partijen – en zeker de traditionele brede middenpartijen – diverser worden op het gebied van de vier soorten samenwerkers. De analyse van de partijprogramma’s laat zien dat zij als het ware meegezogen worden in de polarisatie en een drang voelen om zich te profileren op maar één of twee soorten samenwerkingsgebieden. Ook daarmee wordt het polarisatieproces verder versterkt. Als er binnen iedere traditionele partij structureel meer aandacht komt om bij het

bepalen van standpunten en het formuleren van voorstellen alle vier de invalshoeken mee te nemen, kunnen veel evenwichtiger ideeën ontstaan. De afgelopen jaren hebben we echter gezien dat bij alle traditionele partijen sprake is van een richtingenstrijd – waarbij vaak de meest activistische vleugel ofwel wint ofwel overstapt naar een andere partij. Zie bijvoorbeeld de beweging bij de VVD richting meer populistische standpunten en het overstappen van een deel van de CDA-achterban naar BBB en NSC. Om de polarisatie te doorbreken zou dit proces moeten worden doorbroken – al is het maar omdat het een zichzelf versterkend proces is waarbij partijen steeds verder versplinteren tot homogeenere groepen die ieder een kleiner deel van het electoraat naar zich toe trekken.

Als er eenmaal een aantal mensen uit ieder van de vier soorten samenwerkers is die bereid is naar elkaar te luisteren, kan er zoals gezegd een dialoog op gang komen waarin gekeken wordt hoe de maatschappelijke verlamming kan worden doorbroken. Bij die dialoog zouden dan in ieder geval de volgende stappen gezet kunnen worden.

Om te beginnen kan op de korte termijn al geprobeerd worden een aantal bestaande en veelbelovende voorstellen voor veranderingen op zo'n manier uit te werken en te presenteren dat er voor iedere groep voldoende te halen valt.

Verder zal een gezamenlijke actie moeten worden gestart om uit te werken hoe de samenleving op een andere manier kan worden ingericht dan met de huidige vooral neo-liberaal gerichte ordening. Dat is een serieuze uitdaging, die tijd en moeite zal kosten omdat de neo-liberale ordening een uitgebreid en samenhangend geheel is dat in de loop van decennia is ontwikkeld en toegepast. Het is als het ware de architectuur waarmee het gebouw van de huidige samenleving is gemaakt, en met een paar aanpassingen aan de gevel en het verbouwen van enkele kamers ben je er nog niet. Bovendien heeft het geen zin om terug te grijpen op maatschappelijke structuren van vóór de neo-liberalisering. De structuren die in de tijd van de verzuiling waren ontstaan leidden onder andere tot een verlamme combinatie van hoge inflatie en lage economische groei (stagflatie), een enorme overheidsschuld die door de hoge rente (die weer samenhang met de hoge inflatie) betekende dat rente en aflossing een steeds groter deel van de overheidsuitgaven vormden en enorme werkloosheid – met uiteindelijk bijna één miljoen mensen in de WAO en pakweg 400.000 mensen in de bijstand en de WW.

Een tweede belangrijke gezamenlijke actie zou dan kunnen zijn het uitwerken van manieren om de belangrijkste maatschappelijke uitdagingen op een goede manier op te lossen – dus los van de inrichting van de samenleving. Die problemen en uitdagingen kunnen niet of nauwelijks onafhankelijk van elkaar worden opgelost: ongeveer alles hangt alles samen. Daarbij kunnen inzichten en instrumenten van de Complexiteitswetenschap mogelijk helpen – zoals eerder neo-liberale theorieën hielpen om uit de maatschappelijke impasse van eind jaren zeventig te komen. Complexiteitswetenschap kan bijdragen door de toegenomen complexiteit in de maatschappij inzichtelijk en hanteerbaar te maken – en te analyseren wat nou eigenlijk de belangrijkste scenario's en keuzes zijn. De toegenomen onderlinge samenhang tussen problemen is enerzijds lastig, maar biedt anderzijds ook ruimte om op politiek en sociaal vlak tot compromissen te komen. Door rekening te houden met de onderlinge samenhangen kan een balans worden gezocht en kan weer een maatschappelijk perspectief ontstaan waar voor iedereen iets te halen valt. En daar waar we allemaal iets zouden moeten inleveren of anders moeten doen om bepaalde doelen te bereiken kan de pijn eerlijk worden verdeeld en worden gecompenseerd door een positief perspectief.

Zowel het uitwerken en invoeren van verandering in de maatschappelijke ordening als het bedenken van werkbare oplossingen zullen tijd kosten. Maar als we beide oppakken in een maatschappelijke dialoog worden ze vanzelf ook collectieve acties waarin alle soorten samenwerkers vertegenwoordigd zijn en werken aan een gezamenlijk doel – en dat op zich zal waarschijnlijk al 'helend' werken en zorgen voor meer verbinding. En dat is de belangrijkste basis voor het doorbreken van de maatschappelijke verlamming – en kan dus mogelijk best snel effect beginnen te krijgen.

6. Samenvatting en conclusies

In dit essay heb ik van de belangrijkste Nederlandse politieke partijen samenwerkingsprofielen bepaald, die aangeven hoe deze partijen zich bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2023 profileerden op de manier waarop ze staan tegenover maatschappelijke samenwerking en collectieve actie. Op basis van de verkiezingsuitslag zegt dit vervolgens ook iets over hoe de kiezers over maatschappelijke samenwerking denken. Door te kijken naar de vier soorten samenwerkers en hun onderlinge dynamiek worden achtergronden zichtbaar van de maatschappelijke verlamming waar Nederland steeds meer mee kampt en komen mogelijkheden naar voren om de impasse te doorbreken.

De intrinsiek gemotiveerde samenwerkers zijn zo betrokken bij het doel van een samenwerking dat ze er hoe dan ook aan meedoen, ook als ze er niets voor terug krijgen en ongeacht wat anderen doen. Op basis van de partijprogramma's profileren vooral D66, Volt, PvdD, CU en GLPvdA zich op een intrinsiek gemotiveerde manier. Daarbij gaat het vooral om thema's met als trefwoorden onder andere duurzaamheid, circulaire economie, groen, dier en plantaardige – en daaraan gerelateerde woorden. Verduurzaming is voor alle vier een belangrijk onderwerp. De PvdD richt zich daarnaast ook nog op dierenrechten en dierenwelzijn.

Een tweede groep kun je de 'eigenbemoeiers' noemen. Zij zijn op zich bereid mee te doen met samenwerkingen en collectieve acties, als het maar voldoende oplevert. Als het te weinig oplevert en al helemaal als ze erop achteruit gaan willen ze niet meedoen – of hooguit zich minimaal inzetten. Als ze meedoen willen ze het liefst voldoende vrijheid om te bepalen hoe ze meedoen aan een collectieve actie. Verder vinden ze het belangrijk dat ze voldoende 'loon naar werken' krijgen en dat hun inzet gewaardeerd wordt door de anderen in de samenwerking. Ze vinden het onrechtvaardig als anderen meer 'loon' voor dezelfde inbreng krijgen en al helemaal als anderen voordeel aan een samenwerking hebben zonder een bijdrage te leveren. En meer in het algemeen willen ze dat anderen zich zo min mogelijk met hun zaken bemoeien en bemoeien ze zelf zich ook liever niet met anderen. Afgaande op de partijprogramma's lijken VVD, CDA, NSC, BBB en SGP lijken zich vooral te richten op 'gematigde eigenbemoeiers'. PVV, FVD en JA21, en in mindere mate BVNL en 50PLUS, profileren zich vooral richting 'hardliner eigenbemoeiers'.

Een derde groep zijn de voorwaardelijke groepsgerichte samenwerkers. Vooropgesteld dat ze het doel van een samenwerking belangrijk genoeg vinden willen ze graag meedoen, maar dan moeten voldoende anderen ook meedoen en een serieuze bijdrage leveren. Als dat niet het geval is zullen ze hun eigen bijdrage ook terugschroeven. De partijen die zich het duidelijkst lijken te richten op groepsgerichte samenwerkers zijn GLPvdA, CDA, SP, BBB en CU.

Tot slot de 'structuurgerichte samenwerkers': zij zijn bereid om mee te doen met collectieve actie, maar dan moet er wel voldoende structuur zijn met een duidelijke organisatie, helderheid over wie wat doet, wat de spelregels zijn en wat er gebeurt als iemand de afspraken niet nakomt. Zij vinden het onrechtvaardig als anderen zich niet aan de regels houden en al helemaal als diegenen daardoor zelf voordeel hebben dan wel derden daarmee benadelen. Hier zitten vooral: PvdD, NSC, BII1 en DENK. Zij profileren zich op de structuur van collectieve acties en op het signaleren van overtredingen en nalatigheid en op het straffen van degenen die onvoldoende meewerken aan collectieve actie, die zich niet aan regels houden en van degenen die profiteren van het niet meedoen met collectieve actie.

Van de achttien onderzochte partijen zijn er twaalf die zich richten op één soort samenwerkers. De andere zes proberen twee verschillende types samenwerkers aan te spreken. En geen enkele partij richt zich dus op meer dan twee types samenwerkers.

De verkiezingsuitslag laat zien dat Nederland vooral een land van eigenbemoeiers is geworden: partijen die zich hierop richten boekten per saldo de meeste winst en vormen ook een serieuze meerderheid in de Tweede Kamer. Dit is een belangrijke reden voor de maatschappelijke verlamming: er is weinig draagvlak voor gezamenlijke actie.

Tegelijkertijd bood een profilering op eigenbemoeiers geen garantie voor zetelwinst. Bij de gematigde eigenbemoeiers verloor de VVD aanhang, en binnen de hardliner eigenbemoeiers wist de PVV behoorlijk wat alle stemmen van andere hardlinerpartijen naar zich toe te trekken. Een behoorlijk deel van deze verkiezingswinst lijkt te zijn gekomen van zwevende kiezers, wat bovenal blijkt uit de enorme winst van een compleet nieuwe partij: NSC. Dit wijst erop dat een grote groep eigenbemoeiers op zoek was naar een partij die hun wensen en belangen op een goede manier vertegenwoordigt.

Verder valt op dat van de grotere partijen alleen NSC zich (mede) profileert als structuurgerichte samenwerker. Vrijwel alle partijen melden dat de inrichting van de samenleving niet goed is en dat de rol van de overheid moet veranderen – maar geen enkele partij heeft daar goed uitgewerkte voorstellen voor. Ook dit is een factor bij de maatschappelijke verlamming: er zijn geen voorstellen voor een betere maatschappelijke ordening die de puzzelstukjes op een betere manier in elkaar laat vallen.

Tot slot komt naar voren dat er tussen de hardliner eigenbemoeiers en de intrinsiek gemotiveerde samenwerkers een grote kloof lijkt te zitten. In termen van politieke partijen gaat het om enerzijds PVV, FVD en JA21 en anderzijds D66 en VOLT. Een tweede kloof lijkt te zitten tussen hardliner eigenbemoeiers en structuurgerichte samenwerkers en dan vooral tussen enerzijds PVV, FVD en JA21 en anderzijds PvdD, BIJ1 en DENK. Deze kloven spelen een rol bij de polarisatie en dragen eveneens bij aan de maatschappelijke verlamming.

De huidige coalitie bestaat volgens deze invalshoek geheel uit partijen die zich mede profileren als eigenbemoeiers. Onderlinge en maatschappelijke samenwerking zit daarmee niet echt in de genen van de coalitiepartners. Dat helpt om het ‘los zand’-gehalte van het kabinet-Schoof te begrijpen. Ook dit is een factor bij de maatschappelijke impasse.

De invalshoek met de vier soorten samenwerkers biedt ook aanknopingspunten om de impasse te kunnen doorbreken. Er zou moeten worden toegewerkt naar een situatie met een optimale dynamiek tussen de vier soorten samenwerkers, waarbij ze allemaal bijdragen aan collectieve actie op een manier die bij hen past, elkaar versterken en gezamenlijk de balans bewaren tussen de wensen van alle groepen. Als eerste stap op weg daarheen zou de polarisatie moeten verminderen, onder andere door rekening te houden met de achterliggende wensen en opvattingen van de vier soorten samenwerkers. Dit is een basis voor wederzijds begrip en respect en voor een zinvolle onderlinge communicatie. Daarbij zou het ook helpen als een aantal politieke partijen – en zeker de traditionele brede middenpartijen – diverser worden op het gebied van de vier soorten samenwerkers.

Als er eenmaal een aantal mensen uit ieder van de vier soorten samenwerkers is die bereid is naar elkaar te luisteren, kan er een dialoog op gang komen waarin gekeken wordt hoe de maatschappelijke verlamming kan worden doorbroken. Zo’n dialoog zou zich in ieder geval moeten richten op de twee belangrijkste achterliggende problemen van de impasse. Enerzijds moet worden uitgewerkt hoe de samenleving op een andere manier kan worden ingericht dan met de huidige vooral neo-liberaal gerichte maatschappelijke ordening. Dat is een serieuze uitdaging, die tijd en moeite zal kosten omdat de neo-liberale ordening een uitgebreid en samenhangend geheel is dat in de loop van decennia is ontwikkeld en toegepast. Anderzijds is een gezamenlijke actie nodig om uit te werken hoe de belangrijkste maatschappelijke uitdagingen op een goede manier kunnen worden opgelost. Doordat de grote problemen allemaal met elkaar samenhangen is hiervoor een integrale aanpak nodig, waar geen kant-en-klaar recept voor klaar ligt. Daarbij kunnen inzichten en instrumenten van de Complexiteitswetenschap mogelijk helpen – zoals eerder neo-liberale theorieën hielpen om uit de maatschappelijke impasse van eind jaren zeventig te komen.

Door beide onderwerpen op te pakken als een collectieve actie waarin alle soorten samenwerkers vertegenwoordigd zijn en werken aan een gezamenlijk doel wordt een goed begin gemaakt met het doorbreken van de maatschappelijke verlamming.

Bijlage 1: de TOP 50 van woorden die een politieke partij méér gebruikt dan de anderen

De partijen staan hieronder in alfabetische volgorde. Per partij staan de woorden op volgorde van meest onderscheidend naar steeds minder onderscheidend. Meestal staat de naam van de eigen partij bovenaan.

BBB: bbb, visie, verkiezingsprogramma, burgers, overheid, mensen, nederland, regio's, elkaar, belangrijk, hoofdstuk, regio, iedereen, agrarische, kamer, infrastructuur, goed, dorpen, platteland, water, beleid, lokale, toegang, tweede, krijgsmacht, samenleving, staat, rol, mening, vertrouwen, alleen, steden, landbouw, samenwerking, voedsel, landen, zorgen, hier, stad, verschillen, gebieden, verbinding, belang, nederlandse, gebruik, voedselzekerheid, vruchtbare, ondernemers, wonen, burger

BIJ1: bij1, ons, zij, racisme, koninkrijk, beperking, koloniale, eilanden, iedereen, mensen, verboden, sekswerkers, sint, maarten, democratisch, discriminatie, toegankelijk, aruba, recht, wij, onze, rechten, sekswerk, centraal, volgende, radicale, kolonialisme, werk, zelfbeschikking, mens, afgeschaft, curacao, landen, staat, toegankelijkheid, toegankelijke, saba, gebaseerd, statia, beschermd, langer, actief, bonaire, binnen, kunst, dekolonisatie, ongedocumenteerde, politie, wereld, hoe

BVNL: bvn, overheid, pagina, vrijheid, woningen, minder, bitcoin, mag, privacy, digitale, nederlandse, belastingen, burgers, ambtenaren, volgende, jaar, nadruk, tarief, gaat, werken, zelf, financiële, zoals, per, zaken, betekent, financieel, stoppen, waardoor, bureaucratie, toegestaan, belang, zonder, lagere, hardwerkende, individu, buitenlandse, immigratie, belasting, cybersecurity, media, minimaal, plaats, aardgas, bovendien, leren, succes, betaald, behandeld, integratie

CDA: cda, doen, recht, heel, agenda, hoopvolle, inhoudsopgave, terug, verkiezingsprogramma, nederland, samenleving, gezinnen, nodig, elkaar, zorg, sterke, economie, thuis, hulp, regionale, ruimte, maatschappelijke, goede, waarden, verantwoordelijkheid, kinderen, weg, gericht, cda-plannen, samen, bieden, overheid, rechtvaardig, via, duurzame, gezonde, sector, daarvoor, land, gemeenschap, maatwerk, passende, bestaanszekerheid, europa, ondersteunen, verenigingen, boeren, economische, samenwerking, investeringen

CU: christenunie, verbondenheid, nieuwe, samenleving, kinderen, goede, nodig, gemeenten, jongeren, ruimte, rond, veel, zorg, duurzame, samen, rechtsstaat, mogelijk, beter, elkaar, leven, aandacht, goed, scholen, investeer, zich, rijk, blijft, via, maak, regionale, werk, versterk, duurzaam, maatschappelijke, ruimtelijke, extra, vraagt, producten, onderwijs, eerlijke, afspraken, gaat, lokale, ouders, vrede, komen, vorm, plek, europa, belang

D66: d66, nieuwe, digitale, energie, concept-verkiezingsprogramma, d66.nl/verkiezingsprogramma, versie, lees, nederland, beter, europese, mensen, iedereen, werken, samen, procent, investeren, kinderen, één, circulaire, europa, geven, unie, ouders, kansen, makkelijker, zorgen, investeringen, stimuleren, toekomst, zorg, kinderopvang, technologie, gezondheid, afspraken, werkt, alleen, kind, grote, economie, studenten, samenwerking, mee, duurzame, positie, basis, versterken, maatschappij, energieke, kans

DENK: denk, volgende, discriminatie, racisme, voorstellen, overheid, jongeren, komen, maatregelen, verkiezingsprogramma, iedereen, dient, gelijke, zich, betekent, politie, bestrijden, institutioneel, sociaal, kansen, verplicht, land, rol, aandacht, minister, wettelijk, onderwijs, blijft, religieuze, staat, verhogen, veiligheid, burger, verhoogd, pleit, budget, ouderen, palestijnen,

daarover, afkomst ,bestrijding, diversiteit, lage, israël, religie, plannen, inzetten, schaffen, zekerheid, geld

FVD: democratie, forum, amp, nederlandse, euro, stoppen, fvd, nederlands, invoering, universiteiten, afschaffen, zoals, organisaties, scholen, unie, nooit, via, ouderen, onderwijs, mogelijkheid, mkb, slechts, model, immigratie, buitenlandse, belastingvrije, voet, grondwet, soevereiniteit, echter, innovatie, , artikel, gedwongen, bevolking, navo, vrije, internationale, rechters, onmogelijk, per, studenten, ruimtevaart, direct, intrekken, ziekenhuizen, zzp'ers, afgelopen, patiënt, maat, jaar

GLPvdA: groenlinks-pvda, concept, zorgen, publieke, geven, bedrijven, gemeenten, werk, verkiezingsprogramma, mensen, sociale, investeren, europa, werkgevers, financiële, binnen, actief, sector, vluchtelingen, iedereen, brede, goede, krijgt, langer, samen, groene, europese, mogelijkheid, veilige, voorzieningen, internationale, recht, maatschappelijke, grote, arbeidsmigranten, scholen, jongeren, landen, sociaal, banen, eerlijke, leggen, vertrouwen, laten, grondstoffen, ondersteunen, betere, bieden, subsidies, vast

JA21: onze, wordt, ons, nederlandse, wij, wat, ten, verkiezingsprogramma, belang, nederland, regio, zij, zorg, binnen, toe, zeer, gen, plaats, ver, regelgeving, woningmarkt, markt, zal, politieke, euro, ter, nederlanders, dient, men, ernstige, asiel, macht, bevolking, laten, echter, hoger, kernenergie, per, ren, zou, kiest, pleit, aanbod, arbeidsmarkt, structureel, fors, miljoen, maakt, zich

NSC: herstel, inhoudsopgave, tijd, verwachten, samenleving, verkiezingsprogramma, goed, oog, bestuur, afspraken, digitale, belang, regionale, gebied, goede, burgers, bestaanszekerheid, kamer, pleiten, aantal, nationale, aandacht, regering, vraagt, uitvoering, aanpak, maatregelen, nemen, problemen, criminaliteit, samen, nodig, ruimte, komen, gemeenten, rol, leiden, wetgeving, huishoudens, voldoende, streven, bezien, actief, uitgaven, handhaven, jaren, steunen, beleid, bieden, contract

PvdD: dieren, natuur, partij, veel, komen, veehouderij, duurzame, verboden, bedrijven, zoals, mensen, voedsel, gebruikt, langer, water, mogelijk, gezonde, plaats, producten, groene, grote, gezondheid, dier, zich, einde, mens, vee-industrie, per, andere, fossiele, gezond, burgers, klimaat, groen, landbouw, snel, slachthuizen, verbod, plantaardige, afgeschaft, omwonenden, gaat, wereld. Wanneer, gebruik, ruimte, eten, import, voldoende, aarde

PVV: pvv, nederlanders, land, eigen, boeren, nederland, nederlandse, miljarden, verlagen, klas, asielzoekers, gas, geld, verhogen, schrappen, nederlands, jaar, stoppen, keihard, geworden, statushouders, nationale, risico, voorrang, klimaat, defensie, niet-westerse, boodschappen, ontwikkelingshulp, jaren, betalen, vissers, huren, brussel, afschaffen, trots, einde, instroom, shadeafhandeling, betaalbaar, stikstofregels, asielstop, koopkracht, verdediging, één, politiek, altijd, pensioen, leraar, allemaal

SGP: sgp, sgp.nl/verkiezingen, gezinnen, gezin, mijn, kinderen, , ruimte, overheid, leven, christelijke, concreet, verder, nodig, goede, ouders, woord, ondersteuning, vrijheid, burgers, verduurzaming, extra, regels, vaak, daarbij, veel, god, opdracht, vrijheden, onderwijs, man, belangrijke, weg, kerken, ligt, geld, waarden, verlaging, identiteit, tuinders, helaas, landelijk, aansluiten, abortus, gebruik, goed, zorg, doen, oog, landbouwgronden, echter

SP: mensen, land, veel, november, socialistische, partij, kamerverkiezingen, bedrijven, tweede, stoppen, programma, voortaan, tweedeling, buurt, doen, bestuurders, beter, andere, belangen,

huis, geld, werk, publieke, recht, strijd, manier, politici, eigen, aandeelhouders, politieke, problemen, eerlijk, politiek, werknemers, inkomen, inkomens, betalen, voorzieningen, pakken, leggen, schaffen, lonen, zeggenschap, winst, verschillen, snel, voorkomen, verlagen, politie, vertrouwen

50PLUS: 50pluszekerheid, hervorming, gepensioneerden, solidariteit, miljard, openbaar, migratie, toeslagen, minimumloon, sociale, vervoer, stelsel, klimaat, belastingen, beleid, dienen, samenwonen, dient, visie, kader, energie, brengen, generaties, beschikbaar, politiek, economische, inzet, nieuwe, houdt, gehouden, ministerie, risico, productiviteit, overwegingen, vorige, bevolkingsgroei, zonne-energie, energiebronnen, pensioenstelsel, hoogte, hoger, rekening, zie, maand, hulpverleners, aow, kleine, uitkeringen, ziet

VVD: vvd, houden, zorgen, versterken, werken, mogelijk, nodig, ondernemers, toekomst, veilig, grip, verbeteren, stimuleren, schone, beter, bouwen, daarbij, verkiezingsprogramma, leven, voorkomen, wijken, veiligheid, huis, geven, pakken, zorg, leraren, zoveel, keuzes, kwaliteit, sneller, jaren, helpen, beschermen, beste, nemen, laten, nederlanders, slachtoffers, land, hier, vlot, doorrijden, slag, makkelijker, straffen, regio, blijft, vaker, toezicht

VOLT: volt, europese, nederland, verkiezingsprogramma, europees, zorgen, iedereen, inwoners, toekomst, kansen, andere, manier, zoals, natuur, gelijke, ontwikkeling, nieuwe, Én, uitdagingen, systeem, toegang, verschillende, creëren, rijksoverheid, snel, termijn, waterstof, elkaar, digitale, euro, gezondheid, water, landbouw, duurzame, gebied, fossiele, huidige, mogelijk, subsidies, zich, groene, nationaal, nemen, klimaatneutraal, producten, stimuleren, benutten, lidstaten, markt, onderzoek